

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ο Γ Δ Ο Ο

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, μ' ἄλλή την ὀλοκληρωτικὴ ἰμπεριαλιστικὴ τάση τοῦ Χίτλερ, θάταν ἀδύνατο νὰ γίνῃ, ἂν δὲν ἄνοιγον τὸ δρόμο του — τὸ δρόμο τοῦ αἵματος καὶ τῶν δακρύων — δυὸ σκαπανεῖς, ἡ ἀδυναμία καὶ ἱστορικὴ ἀβουλία τῶν δυτικῶν δημοκρατιῶν καὶ ὁ ἱστορικὸς σατανισμὸς τοῦ σοβιετικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Τὴν ἱστορικὴ ἀβουλία τῶν δημοκρατιῶν τὴν ἀποκαλύψαμε στὰ δυὸ προηγούμενα κεφάλαια. Τὸν ἱστορικὸ σατανισμό τῆς Μόσχας στὸ θέμα τῆς παγκόσμιας εἰρήνης τὸν ἀποκαλύπτουν τ' ἀκόλουθα γεγονότα:

Στὸ ἔβδομο συνέδριο τῆς τρίτης Διεθνούς πού ἐγίνε στὰ 1935 (ἑπτὰ χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἕκτο), ὁ Δημητρώφ, ὁ ἥρωας τοῦ ἐμπρησμοῦ τοῦ Ράϊχσταγκ πού ὕστερ' ἀπὸ μιὰ περίοδο πικρῶν ἀπογοητεύσεων εἶχε ἀγκαλιάσει ξανά τὴν πολιτικὴ τοῦ Στάλιν, διακήρυξε ὅτι ἓνας νέος παγκόσμιος πόλεμος εἶναι ἀναπότρεπτος, ὅτι ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση, ἀφοῦ θὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νὰ τὸν ἀναβάλλῃ καὶ νὰ προετοιμασθεῖ, θὰ φροντίσει νὰ μεταμορφώσῃ τὸν πόλεμο μεταξύ τῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν σὲ μιὰ παγκόσμια ἐπανάσταση. Πλάϊ στὸν Δημητρώφ καθόταν ὁ Μολότωφ. Ὁ Στάλιν, κλεισμένος στὸ Κρεμλίνο, ἔδινε ὁδηγίες. Οὔτε παρουσιάστηκε ὁ ἴδιος στὸ συνέδριο, οὔτε ἄφισε τὴν Κομιντέρν νὰ συνεδριάσῃ (ὅπως γινόταν ἄλλοτε) στὸ ἴδιο τὸ Κρεμλίνο. Ἡ Νικαβεντέ, πού εἶχε διαδεχθεῖ τὴ Γκεπεού, εἶχε πληροφορίες ὅτι τὸ πνεῦμα πολλῶν συνέδρων δὲν ἦταν εὐνοϊκὸ γιὰ τὸν Στάλιν.

Στὸ ἔβδομο αὐτὸ συνέδριο ἀποφασίσθηκε ἡ νέα γραμμὴ

τῶν «λαϊκῶν μετώπων». Τὰ κομμουνιστικά κόμματα ἔπρεπε νὰ πάρουν στὰ χέρια τους, στὶς δημοκρατίες καὶ πρὸ πάντων στὴ Γαλλία, τὸν «ἀντιφασιστικὸν» ἀγῶνα. Ὁχι ὅμως τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐμφύλιον. ἀποσυνθέτοντας τὶς δημοκρατίες καὶ καθιστώντας ἀκρίβως ἀδύνατη, ὅταν θὰ ῥχόταν ἡ ὥρα, τὴν οὐσιαστικὴ ἀμυνα τῶν δημοκρατιῶν κατὰ τοῦ Χίτλερ. Ὁλόκληρο τὸ μυστικὸ τῆς νέας γραμμῆς ἦταν αὐτό. Καὶ δὲν ἦταν κἄν μυστικό. Ὁ Δημητρώφ δὲν ἔκανε καμιά διάκριση ἀνάμεσα στὰ φασιστικὰ κράτη καὶ στὶς δυτικὲς δημοκρατίες. Ὡστόσο, ἂν καὶ ἡ πρόθεσις ἦταν ὀλοφάνερη, ὁ Λεὼν Μπλουμ καὶ ὅλοι οἱ σοσιαλιστὲς καὶ δημοκρατικοὶ ποὺ ἀνήκαν στὸν τύπο του, ἕναν τύπο ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει σ' εὐρύτατα στρώματα, ἔπεσαν στὴν παγίδα.

Ἡ «νέα γραμμὴ» ἦταν ἐπόμενο νὰ ὀδηγήσει στὸ ἀδυνατίσμα τῶν δημοκρατιῶν, στὴ διάδοσις ἡττοπαθῶν συνθημάτων (ἐν ὀνόματι δῆθεν τοῦ «ἀντιφασισμού», ἐνὸς ἀντιφασισμού, ὡστόσο, ποὺ γινόταν συνένοχος τοῦ Χίτλερ), στὴ σύναψις τοῦ γερμανοσοβιετικοῦ συμφώνου τὸν Αὐγούστο τοῦ 1939, στὴ σύμπραξις τῆς Μόσχας στὸ διαμελισμὸ τῆς Πολωνίας, στὴν κατάκτησις τῶν βαλτικῶν χωρῶν καὶ στὴν ἀπόσπασις τῆς Βεσσαραβίας καὶ τῆς βόρειας Βουκοβίνας ἀπὸ τὴ Ρουμανία, καὶ στὴν ἠθικὰ οἰκτρὴ (δηλαδὴ προδοτικὴ) στάσις ποὺ τήρησαν τὰ κομμουνιστικά κόμματα ὡς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1941, στὶς χώρες ποὺ εἶχαν ἐμπλακεῖ σὲ πόλεμον μὲ τὸν Ἄξονα ἢ καὶ πέσει μάλιστα στὰ χέρια του. Κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ Τζᾶκ Μῶρφυ, ὁ ὑμνητὴς καὶ βιογράφος τοῦ Στάλιν, ποὺ ἔζησε χρόνια στὴ Ρωσία καὶ ἀφοσιώθηκε στὸ πρόσωπό του, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐδῶ βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ μεγάλο λάθος τοῦ Στάλιν. Δὲν ἦταν, ὅμως, λάθος. Ἦταν πρόθεσις. Ἦταν σχέδιον σατανικό. Ὁποῖος εἶναι πραγματικὸς ἐχθρὸς τοῦ φασισμού χτυπιέται μαζί του στὰ πεδία τῶν μαχῶν καὶ δὲν πάει ν' ἀποσυνθέσῃ τὶς δημοκρατικὲς χώρες, κηρύσσοντας μάλιστα τὴν προδοσίαν καὶ τὴν ἀνυπακοήν, ὅταν οἱ χώρες αὐτὲς προσβάλλονται ἀπὸ τὰ τάνκς καὶ τὰ βομβαρδιστικά τοῦ φασισμού. Ὁ κομμουνισμὸς, ἀπλούστατα, δὲν ἦταν ἐχθρὸς τοῦ φασισμού, ἀλλὰ ἦταν καὶ εἶναι ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς δημοκρατίας. Ἐπρεπε νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴν κόλασις τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου, ἔπρεπε νὰ σημειωθῶν καὶ ὅσα σημειώθηκαν καὶ σημειῶνονται ὕστερα κι' ἀπὸ τὴν πτώσις τῆς Γερ-

μανίας, για ν' αρχίσουν ν' ανοίγουν τὰ μάτια τους οἱ δημοκρατίες.

Όταν, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1939, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Χίτλερ στὴν Πολωνία, ἀναγγέλθηκε ἡ σύναψη τοῦ γερμανοσοβιετικοῦ συμφώνου, οἱ δημοκρατίες ἀπόρησαν. Ὡστόσο, ἔστω καὶ ἀπορώντας, ἡ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία πήραν τὴ μόνῃ ἀπόφαση ποὺ μπορούσαν νὰ πάρουν. Τὴν πρώτη μέρα τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1939, οἱ γερμανικὲς δυνάμεις εἰσβάλλουν στὴν Πολωνία, καὶ ἡ Βαρσοβία, μιὰ πόλη ποὺ ἦταν προορισμένη νὰ μαρτυρήσει πολλές φορές, βομβαρδίζεται. Οἱ κυβερνήσεις τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας κηρύσσουν τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Χίτλερ. Ἔτσι τηρήθηκε ὁ λόγος ποὺ ἔδωσαν στὴν Πολωνία τὸ Μάϊο τοῦ 1939, ἀλλὰ ἡ Πολωνία ἔπεσε. Πρὶν πέσει ὀλόκληρη στὰ χέρια τοῦ Χίτλερ, εἰσβάλλει κι' ὁ σοβιετικὸς στρατὸς στὴν Πολωνία. Ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Στάλιν μοιράζονται τὴ χώρα ποὺ ἦταν στὴν ἱστορία πάντοτε ἡ τραγικὴ χώρα τῆς μοιρασιάς. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1939 κηρύσσει ὁ Στάλιν τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Φιλλανδίας. Τότε ἀκριδῶς γράφηκε ἡ πρώτη μεγάλη σελίδα τοῦ δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Καὶ γράφηκε στὸ γεωγραφικὸ καὶ ἱστορικὸ του περιθώριο. Τότε ἀκούστηκε, σταθερὴ καὶ ὠραία, καὶ ἡ φωνὴ τοῦ Προέδρου Ρουζβελτ. Ἄλλὰ μόνον ἡ φωνή. Πάντως, γιὰ πρώτη φορὰ ὁ δημοκρατικὸς κόσμος συγκινήθηκε. Ἡ ἡρωϊκὴ ἀντίσταση καὶ ἡ τραγωδία τῆς Βαρσοβίας τὸν εἶχαν συγκλονίσει, ἀλλὰ καὶ πτοήσει. Ἡ Φιλλανδία τὸν συγκίνησε μὲ τρόπο θετικὸ καὶ τὸν ἔκανε νὰ σκεφθεῖ πὼς ἡ δημοκρατία εἶναι μιὰ ἔπαλξη. Καὶ τὸν ἔκανε νὰ τὸ σκεφθεῖ, γιὰτὶ ἡ μικρὴ Φιλλανδία κατάφερε ν' ἀντισταθεῖ ὡς τὸ Μάρτιο τοῦ 1940 στὸν Γολιάθ ποὺ ὀνομάζεται Σοβιετικὴ Ἐνωσις. Τὸ φαινόμενο ἦταν ὑπέροχο. Ἄλλὰ ξεχάστηκε γρήγορα. Ἄλλα γεγονότα ἐπακολούθησαν ποὺ προκάλεσαν νέες βαρύτερες διαστροφές στὴ συνείδηση τῶν δημοκρατικῶν λαῶν.

Ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, πέρ' ἀπὸ τὴ διαδρομὴ τοῦ ἐκείνη ποὺ σχετίζεται μὲ τὶς εἰδικώτερες στρατιωτικὲς φάσεις τῶν ἐπιχειρήσεων ἔχει — πλάϊ στὸ φιλλανδικὸ κεφάλαιο ποὺ γράφηκε στὸ ἱστορικὸ του περιθώριο — ἄλλα τέσσερα σπουδαία κεφάλαια ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆν ἠθικὴ καὶ τῆν πολιτικὴ. Οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων αὐτῶν εἶναι : Οὐίνστον Τσώρτσιλ, Ἑλλάς, ἐκμίσθωση καὶ δανεισμός, ἐθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα.

Τὰ τρία πρῶτα εἶναι κεφάλαια θετικά. Τὸ τελευταῖο, θετικό στὴν καρδιά ἐκείνων ποὺ θυσιάστηκαν, ἦταν ἀρνητικό στὴν πρόθεση ἐκείνων ποὺ ὀργάνωσαν τὰ ἐθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα.

2. — Ὅταν λέμε «Οὐίνστον Τσῶρτσιλ», ἐννοοῦμε καὶ τὸν ἴδιον ὡς προσωπικότητα, ἀλλὰ καὶ τὸ βρετανικὸ λαό. Ἐννοοῦμε τὴ Δουνκέρκη. Ἐννοοῦμε τὸ Λονδίνο, καθὼς καὶ ἄλλες πόλεις τῆς Ἀγγλίας, τὸ καλοκαίρι καὶ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1940. Ἀπὸ τίς «ἄλλες» πόλεις ἐννοοῦμε προπάντων τὸ Κόβεντρυ.

Ὁ βρετανικὸς λαὸς εἶχε ἀδικηθεῖ ὡς τὴν ὥρα ποὺ πῆρε ὁ Τσῶρτσιλ τὴν ἡγεσία του. Καὶ τὴν πῆρε ὅταν τὰ πάντα φαίνονταν χαμένα. Τὰ ἐρείπια ἔγιναν ἡ ἰσχυρότερη ἐπαλξη. Δὲ θὰ μπορούσαν, βέβαια, νὰ γίνουν, ἂν δὲ βρισκόταν κάποιος γιὰ νὰ σταθεῖ ἐπάνω τους ὄρθιος. Καὶ στάθηκε ὁ Τσῶρτσιλ. Ἀλλὰ κι' αὐτὸς δὲ θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ, ἂν δὲ στεκόταν μαζί του ὄρθιος ὁ βρετανικὸς λαός, ἂν δὲ στέκονταν ὄρθιοι ὅλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, γέροι καὶ παιδιά. Αὐτὸ ἦταν, ἄσχετα κι' ἀπὸ τὸ σκοπὸ τοῦ πολέμου, ἓνα ἠθικὸ φαινόμενο ποὺ σὲ τόση ἔνταση καὶ ἔκταση σημειώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία.

Οἱ προπάτορες τοῦ Τσῶρτσιλ ἤρθαν στὴν Ἀγγλία μαζί με τοὺς Νορμανδοὺς στὰ 1066. Οἱ ἀρχές τοῦ 11^{ου} αἰῶνα εἶναι συνυφασμένες — καὶ μάλιστα ὄχι μόνο στὴν Ἀγγλία, ἀλλὰ στὴν Εὐρώπη ὁλόκληρη — με τ' ὄνομα τοῦ Τζῶν Τσῶρτσιλ ποὺ ἔγινε ὁ πρῶτος δούκας τοῦ Μάλμπορω. Τὴ ζωὴ του τὴ διηγήθηκε, σ' ἓνα ὀγκωδέστατο ἔργο του ὁ Οὐίνστον Τσῶρτσιλ, ὁ μεγάλος συγγραφέας. Ὁ Οὐίνστον εἶναι ὁ γιὸς τοῦ λόρδου Ράντολφ Τσῶρτσιλ καὶ μιᾶς Ἀμερικανίδας. Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς τοῦ ἔδωσε τὸ φυσικὸ δικαίωμα νὰ συνθέσει μέσα του τὸ βρετανικὸ μετὰ τὸ ἀμερικανικὸ πνεῦμα. Κ' ἦταν ταγμένος τὴ σύνθεση αὐτὴ νὰ τὴν ἐπιχειρήσει καὶ στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου. Γεννήθηκε στὰ 1874. Ἀφοῦ ἔβγαλε τὸ βασιλικὸ στρατιωτικὸ κολλέγιο τοῦ Σάντχορστ, πολέμησε στὴς Ἰνδίες, στὸ Χαρτούμ, στὴ Νότιο Ἀφρική. Στὰ 1900 ἐγκαταλείπει τὸ στρατιωτικὸ ἐπάγγελμα καὶ βγαίνει βουλευτὴς. Μιλώντας στὸ πρῶτο κεφάλαιο γιὰ ὅσους ὑποδέχθηκαν τὸν αἰῶνα μας σὲ σκοπιές κρίσιμες, ἀποσιωπήσαμε τ' ὄνομά του. Τὸ ἀποσιωπήσαμε, γιὰτὶ ὁ νεαρὸς πολεμιστὴς καὶ πρωτόπειρος δημοσιογράφος, ποὺ μπήκε στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων, δὲν ἦταν τὴν ὥρα ἐκείνη ποὺ χάραζε ὁ αἰῶνας παρὰ μόνον ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀμέτρητους προικισμένους νέους ποὺ ἀνάμεσά τους

κάποιοι ξεπερνούν τις απλές προσδοκίες και βγαίνουν μεγάλοι. Στα 1900 ήταν ακόμα ο Τσώρτσιλ ένας από τους άμετρητους, όπως κι' ο Λένιν, όπως κι' ο Άϊνστάϊν, όπως κι' ο Φραγκλίνος Ρούζβελτ. Όσο, κάποια συμβολική σημασία έχει το γεγονός ότι, ενώ ο αιώνας πατούσε το κατώφλι του ιστορικού του χρόνου, ο Τσώρτσιλ πατούσε το κατώφλι της πολιτικής.

Ός τα 1906 ήταν ο Τσώρτσιλ μέλος του συντηρητικού κόμματος. Από τα 1906 ως τα 1922 ήταν στο φιλελεύθερο κόμμα. Από τα 1924 ξαναμπήκε στο συντηρητικό. Ουσιαστικά, δέν τον χωρεύσε κανένα κόμμα, ώσπου έγινε στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αρχηγός του συντηρητικού κόμματος, χωρίς και πάλι ποτέ νά χωρέσει ολόκληρος μέσα του. Στα 1906 γίνεται ύφυπουργός στη φιλελεύθερη κυβέρνηση των μεγάλων μεταρρυθμίσεων και από τα 1908 ως τα 1929 είναι σχεδόν αδιάκοπα ύπουργός. Πέρασε από τα σπουδαιότερα ύπουργεία, τα πολεμικά και τα οικονομικά. Στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ήταν, ως τα 1915, πρώτος λόρδος του Ναυαρχείου. Την πτώση του την προκάλεσε ή άποτυχία στην άποδατική έπιχείρηση των Δαρδανελλίων. Έπρεπε ο Τσώρτσιλ νά γνωρίσει και την πικρία της ιστορικής άποτυχίας. Και τή γνώρισε, χωρίς νάναι πραγματικά υπεύθυνος. Αυτό είν' άκριβώς ήθικά ώραιότερο, αλλά και πρακτικά διδακτικώτερο: τó νά πληρώνεις χωρίς νά χρωστάς. Και ο Τσώρτσιλ πλήρωσε την «όφειλή» του, έγκαταλείποντας για λίγους μήνες και τή βουλή και πηγαίνοντας έθελοντής άντισυνταγματάρχης στο δυτικό μέτωπο. Στα 1917 γίνεται ύπουργός των πολεμοφοδίων, κ' ύστερ' από τα 1919 των πολεμικών ύπουργείων, των άποικιών, των οικονομικών. Από τα 1929 ως τα 1939 δέν τον θέλουν πιά για ύπουργό. Ήταν πολύ δυνατός για νά τον άνεχθούν οί αδύνατες κυβερνήσεις. Έβλεπε την αλήθεια και προφήτευε την εξέλιξη με τρόπο πού δέν άρεσε σ' όσους ήθελαν νά ξεκουραστούν στο ψέμα. Το ψέμα ξεκουράζει ή αλήθεια ποτέ. Όστόσο, ο Τσώρτσιλ μιλούσε κ' έγραφε μ' έναν τρόπο ιστορικά δραστικώτερο από τον τρόπο πού χαρακτήριζε τή «δράση» των κυβερνώντων. Και δέν έγραφε μόνον άρθρα: έγραφε και βιβλία. Είχε άρχίσει νά γράφει από τα νεανικά του χρόνια. Ός ύπουργός των οικονομικών, από τα 1924 ως τα 1929, βρήκε καιρό νά γράφει την ιστορία του πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Ύστερ' από τα 1929 έγραφε τή βιογραφία του Μάλμποργκ. Πρίν

γράφει για τὸ μεγάλο του πρόγονο, εἶχε γράψει καὶ δημοσιεύσει, στὰ 1906, τὴ βιογραφία τοῦ πατέρα του ποὺ ἦταν μιὰ σημαντικὴ πολιτικὴ φυσιογνωμία τῆς βικτωριανῆς ἐποχῆς.

Ὁ λόγος, ὁ προφορικὸς καὶ ὁ γραπτὸς, τοῦ Τσῶρτσιλ εἶναι μεγάλος στὸ ἠθικὸ καὶ λογοτεχνικὸ ὕφος του, ὅπως εἶναι μεγάλες στὸ ἱστορικὸ τους ὕφος οἱ πράξεις ποὺ τὸν ἔταξε ὁ Θεὸς νὰ ἐκτελέσει ἀπὸ τὰ 1939 καὶ πέρα. Ὅταν κηρύχθηκε ὁ πόλεμος, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1939, δέχεται καὶ μπαίνει — κι' αὐτὸ ἦταν μιὰ πράξη ἱστορικῆς ταπεινοφροσύνης — ὡς πρῶτος λόρδος τοῦ ναυαρχείου στὴν κυβέρνηση τοῦ Τσάμπερλαιν. Στις 10 Μαΐου τοῦ 1940 εἰσβάλλουν οἱ Γερμανοὶ στὸ Βέλγιο καὶ στὴν Ὁλλανδία, ἀφοῦ εἶχαν ὑποτάξει πιά τὴ Νορβηγία. Τὴν ἐπόμενη μέρα γίνεται ὁ Τσῶρτσιλ πρῶθυπουργός. Στις 13 Μαΐου λέει στὴ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων: «Δὲν ἔχω τίποτ' ἄλλο νὰ προσφέρω παρὰ αἷμα, μόχθο, δάκρυα καὶ ἰδρώτα». Σὲ λίγο ἀπαγγέλλει στὴ Βουλὴ τὸ λόγο του γιὰ τὴ Δουνκέρκη. Ἡ ἐκκένωση τῆς Δουνκέρκης ἦταν ἓνα θαῦμα, ἀλλὰ, ὅπως εἶπε ὁ Τσῶρτσιλ, «πόλεμοι δὲν κερδίζονται μὲ ἐκκενώσεις». Κι' ὅταν δώδεκα συνεχεῖς ἑβδομάδες, νύχτα - μέρα, χωρὶς καμιὰ διακοπὴ, ὁ οὐρανὸς τῆς Ἀγγλίας εἶχε γίνει οὐρανὸς θανάτου, ὁ Τσῶρτσιλ, ἀκλόνητος, ἤρεμος καὶ ἀποφασιστικὸς, ὑψώθηκε μὲ τὴν ἠθικὴ του δύναμη πιὸ πάνω ἀπ' ὅλες τὶς ὑλικὲς δυνάμεις τοῦ κόσμου. Τὴν ὥρα ἐκείνη ἔγινε ὁ μεγαλύτερος ἄνθρωπος τοῦ αἰῶνα. Κι' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἄρχισε ἀπὸ τότε νὰ πετάει ἀπὸ τὴ μιὰν ἠπειρο στὴν ἄλλη, ἀπὸ τὸν ἓνα κίνδυνο στὸν ἄλλον, ἀπὸ τὴ μιὰν ἀπόφαση στὴν ἄλλη. Διασταυρώθηκε στὸν ὠκεανὸ — ἀλλὰ καὶ στὴν Οὐάσινγκτον, στὸν Καναδᾶ, στὴν Καζαμπλάνκα, στὸ Κάιρο, στὴν Τεχεράνη καὶ στὴ Γουάλτα — μ' ἓναν ἄλλο μεγάλον ἄνδρα τοῦ αἰῶνα μας, τὸν Φραγκλῖνο Ρουζβελτ. Διασταυρώθηκε στὴ Μόσχα, στὴν Τεχεράνη καὶ στὴ Γουάλτα καὶ μὲ τὸν Στάλιν ποὺ εἶν' ἐπίσης ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους. Ὁ Τσῶρτσιλ, ὅμως, καὶ ὁ Ρουζβελτ δὲ χρειάστηκε νὰ σκοτώσουν γιὰ νὰ γίνουν μεγάλοι· δὲ σκότωσαν οὔτ' ἐκείνους ποὺ ἦταν πολιτικοὶ τους ἀντίπαλοι, οὔτε τοὺς ἴδιους τοὺς ὁμοϊδεάτες τους ποὺ ἦταν ἐμπόδιο στὴν προσωπικὴ τους ἀνάδειξη. Τὸ ἔγκλημα ἀνέδασε πολλοὺς στὸ ὕφος τῶν ἰσχυρῶν· ἡ ἀνεκτικὴ διάθεση καὶ ἡ δικαιοσύνη λίγαυς. Ὁ Στάλιν εἶναι μεγάλος ὅπως ἦταν καὶ ὁ Ἰβάν ὁ Τρομέρος. Καλὴ ἦταν ἡ ἐμπνευση τῆς Σουζάννας Λαμπέν νὰ τιτλοφορήσει

τὸ πολὺ διαφωτιστικὸ βιβλίον τῆς γιὰ τὴ Σοβιετικὴ Ρωσία «Στάλιν ὁ Τρομερὸς». Ὁ Χίτλερ ἦταν ἴσως μεγαλύτερος κι' ἀπὸ τὸν Στάλιν στὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου. Ὁ Ρούζβελτ καὶ ὁ Τσώρτσιλ κατάφεραν νά'ναι μεγάλοι, ἀφίνοντας ὅλους γύρω τους νά'ναι ἐλεύθεροι, δέχθηκαν χαμογελώντας τὴν κάθε δυσμένεια τῆς τύχης ἢ τῶν ἀνθρώπων, τὴν κάθε κριτικὴ, τὴν κάθε ἐπίθεση. Γιὰ νὰ τὰ καταφέρει νάσαι μέγανος σὲ μιὰ δημοκρατία, αὐτὸ θὰ πεί πὼς εἶσαι ἀληθινὰ μέγανος. Χωρὶς τὸν Τσώρτσιλ ποὺ στάθηκε ὀλομόναχος μὲ τὸ λαὸ τοῦ τὸ καλοκαίρι καὶ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1940 — ὀλομόναχος μὲ τὸν ὀλομόναχο, τότε, λαὸ τοῦ —, ὁ Στάλιν καὶ ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση θὰ εἶχαν σβύσει ἀπὸ τὸν κόσμον. Ἡ δημοκρατία ἔσωσε ἔτσι καὶ τὸ χειρότερον ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῆς. Αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ μεγάλη μοῖρα τῆς δημοκρατίας. Χαμένη ἡ δημοκρατία (εἰδικώτερα ἡ εὐρωπαϊκὴ), ὡς τὰ 1939, σὲ πράξεις μικρὰς ἢ σὲ ἀπραξία, πήδησε ξαφνικὰ — γιὰτὶ βρέθηκε ὁ ἕνας ἀνθρώπος ποὺ κατάφερε νὰ ἐνσαρκώσει ὅλους μαζί τοὺς Βρετανοὺς — στὴν πιὸ ὑψηλὴ κορυφὴ τῆς ἱστορίας. Στὴν κορυφὴ τῆς μεγάλης θυσίας, τοῦ μεγάλου παραδείγματος. Καὶ δὲν ἦταν λάθος ποὺ ἔσωσε ἔτσι ἔμμεσα καὶ τὸ χειρότερον ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῆς, τὸν σοβιετικὸ ὀλοκληρωτισμὸ ποὺ ἦταν ἀκόμα σύμμαχος τοῦ Χίτλερ. Εἴτε τὸθελε ἡ δημοκρατία εἴτε ὄχι, ἡ στάση τῆς τὴν ὥρα ἐκείνη στὴν Ἀγγλία ἔσωζε καὶ τὸν κομμουνισμὸ. Τὰ λάθη ἄρχισαν ἀργότερα. Τὰ λάθη ἄρχισαν, ὅταν ὁ Στάλιν, ἀπὸ «εὐγνωμοσύνη» γιὰ ὅσα ἡ δημοκρατία τοῦ πρόσφερε, ἄρχισε νὰ τὴν παγιδεύει. Ἄς σταθοῦμε ὅμως ἀκόμα στὸ σημεῖον ποὺ εἴμαστε, καὶ στὸν ἀνθρώπον ποὺ ἔκανε τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς ἱστορίας νὰ γίνῃ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ φωτεινά. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1940, ἡ δημοκρατία, ἐνσαρκωμένη στὴ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ, εἶχε σωθεῖ. Οἱ δοκιμασίαι ποὺ εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει ἀκόμα, ἦταν μεγάλες, πολὺ μεγάλες, φοβερές. Ὡστόσο, ἡ γραμμὴ τῆς ἱστορίας εἶχε χαραχθεῖ. Καὶ τὴ χάραξε ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ. Τὴ χάραξε μὲ τὴν ἴδια θετικὴ, ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικὴ, σταθερότητα ποὺ τὸν χαρακτηρίζει ὅταν χαράζει τὶς γραμμὰς στὸ γραπτὸ ἢ προφορικὸ τοῦ λόγου καὶ τὶς πινελιὰς τοῦ ὡς ζωγράφου. Τὴ χάραξε μὲ τὴν ἴδια ἀνένδοτη εὐλικρίνεια καὶ ἀποφασιστικότητά ποὺ τὸν χαρακτηρίζει σὲ κάθε τοῦ βῆμα, σὲ κάθε τοῦ ἐκδήλωση, ἀκόμα καὶ στοὺς μορφασμοὺς τοῦ. Ὁ πιὸ πολὺπλευρὸς ἀνθρώπος τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ὁ πιὸ ἐνιαῖος. Ἔτσι

καὶ ὁ λαὸς του. Εἶναι ἀπὸ τοὺς πιά πολὺπλευροὺς, κ' εἶναι ὡστό-
σο ἐνιαίος στὸ ἱστορικὸ του ὕψος ὅσο κανένας ἄλλος. Γιὰ τὸν
αἰῶνα τῶν μεγάλων ἀνατρεπτικῶν δυνάμεων — καὶ μάλιστα τὴν
ᾠρα πού ἡ ἠθικὰ πεσμένη εὐρωπαϊκὴ δημοκρατία χρειάζοταν
ἐκεῖνον πού θὰ τῆς ξανάδινε ζωὴ (ἢ ἡρωϊκὴ βούληση θανάτου
πού σημαίνει τὸ ἴδιο) — ἡ παρουσία τοῦ Τσῶρτσιλ ἦταν μιὰ
μεγάλῃ εὐνοία τοῦ Θεοῦ.

3. — Ὅταν ὁ Τσῶρτσιλ ἦταν ὀλομόναχος μὲ τὸν ὀλομόναχο
λαὸ του, ἓνας λαὸς μικρὸς, παραμελημένος, ἀδικημένος ἀπὸ τοὺς
ἰσχυροὺς τῆς γῆς, ἀκόμα κι' ἀπὸ τοὺς φίλους του — ὁ ἑλληνικὸς
λαὸς — πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ σταθεῖ παράπλευρα στὴ Μεγάλῃ
Βρετανία. Στὶς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, ὅταν ὀλόκληρος ὁ κό-
σμος εἶχε πτοηθεῖ ἀπὸ τοὺς θριάμβους τοῦ Χίτλερ, ὅταν ἡ Σο-
βιετικὴ Ἐνωση ἄφινε τὴ μοίρα τῆς νὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τοῦ Χίτλερ
τὴν πρωτοβουλία καὶ ἐπιείκεια, ὅταν κι' αὐτὲς οἱ Ἑνωμένες
Πολιτεῖες περίμεναν ἀκόμη νὰ δοῦν τί θὰ γινόταν, ὅταν κανένα
πιά μέτωπο στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη δὲν ἦταν ἀνοιχτὸ καὶ ὁ
Ἄξων ἦταν ὁ οὐσιαστικὸς κύριος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, ὁ
ἑλληνικὸς λαὸς ὄχι μόνον ἀρνήθηκε νὰ ὑπακούσει στὶς ἐντολὲς
τῶν νικητῶν, ἀλλὰ ὅταν δέχθηκε τὴν ἄδικη ἐπίθεση ἀντιστάθηκε,
ἄνοιξε μέτωπο στὰ Βαλκάνια, κατὰφερε ν' ἀντεπιτεθεῖ, ἀνάτρεψε
τοὺς εἰσβολεῖς, ἔδωσε τὸ σύνθημα τῆς νίκης στὸν κόσμον ὀλό-
κληρο.

Τὴν ᾠρα ἐκείνη ἡ Ἑλλάς δὲν ἦταν, ἀπὸ τεχνικὴ πολι-
τικὴ ἄποψη, δημοκρατία. Δημοκρατικὴ, ὡστόσο, ἦταν ἡ ἀναλ-
λοίωτη φύση καὶ ἡ σταθερὴ νοστοπία τοῦ λαοῦ τῆς. Ὁ στρα-
τηγὸς Μεταξᾶς εἶχε ἐγκαθιδρύσει, ἀπὸ τὰ 1936, μιὰ δικτατο-
ρία. Ἀλλὰ καὶ ἡ δικτατορία αὐτὴ, μ' ὅλες τὶς ἄστοχες φρασεο-
λογικὲς καὶ θεατρικὲς ἐκδηλώσεις τῆς, ἦταν στὸ βάθος μιὰ πα-
ροδικὴ προσωπικὴ δικτατορία μεσογειακοῦ ἢ νοτιοαμερικανι-
κοῦ τύπου, χωρὶς οὐσιαστικὴ φασιστικὴ ὀργάνωση. Πάνω ἀπὸ
τὸν στρατηγὸ Μεταξᾶ ἦταν ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Β' πού, ἂν
εἶχε ὑποχωρήσει στὴ θέληση τοῦ Πρωθυπουργοῦ του, συμβόλιζε
ὡστόσο τὴν ἐθνικὴ συνέχεια πού στὶς μελλοντικὲς φάσεις τῆς
δὲ μπορούσε νὰ εἶναι παρὰ μόνον δημοκρατικὴ. Κι' ὅταν ἦρθε ἡ
μεγάλῃ ᾠρα τῆς θυσίας — στὶς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, πρὶν
ξημερώσει μάλιστα ἡ μέρα, τὸ πρωτὶ στὶς τρεῖς — ὁ βασιλεὺς
καὶ ὁ στρατηγὸς Μεταξᾶς πῆραν μιὰν ἀπόφαση πού διερμήνευε

τὴν ἀκατάλυτη δημοκρατικὴ βούληση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ στρατηγὸς Μεταξῶς ἔδωσε χωρὶς δισταγμὸ τὴν ἀπάντησιν στὸ τηλεσίγραφο. "Ὅλοι οἱ "Ἕλληνες, φίλοι καὶ ἀντίπαλοι (ἀκόμα καὶ ὅσοι ἦταν φυλακισμένοι ἢ ἐκτοπισμένοι στὰ νησιά τῆς ἐξορίας, ὅπως ἦταν ἐκεῖνος ποὺ γράφει τὶς γραμμὲς αὐτῆς), σηκώθηκαν ὀρθιοὶ στὸ πλευρὸ του, στὸ πλευρὸ τῆς 'Ἑλλάδος περὶ τὴ βούλησίν της εἶχε διερμηνεύσει. Ἱστορικὰ χαρακτηριστικὸ εἶναι μάλιστα τοῦτο: ἀκόμα καὶ τὸ ἑλληνικὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, ἀγνοώντας ἴσως τὴν ἀντίδραση τῆς Μόσχας, συγκινήθηκε (ἢ ἔκανε πὼς συγκινήθηκε) τὴν ὥρα ἐκείνη. Ὁ ἀρχηγὸς του, ὁ Ζαχαριάδης, τάχθηκε γιὰ μιὰ στιγμή στὸ πλευρὸ τοῦ "Ἐθνους. Ἀλλὰ μόνο γιὰ μιὰ στιγμή. Κι' αὐτὸ εἶν' ἐπίσης χαρακτηριστικὸ. "Ὅταν ἦρθαν οἱ νεώτερες ἐντολὲς τῆς Μόσχας, ὁ Ζαχαριάδης καὶ τὰ μέλη τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος ἀνακάλεσαν τὴν πρώτη (ἴσως ἀυθόρμητη) στάση τους καὶ πήδησαν στὴν προδοσίαν. Ὁ κομμουνιστὴς δὲν ἔχει ἐλεύθερη συνείδηση. Εἶναι δούλος. Ὁ Μωρίς Τορὲζ ζοῦσε ὡς λιποτάκτης καὶ ὡς δούλος στὴ Ρωσία ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1939. Καὶ ζοῦσε ἐκεῖ μὲ ψευδώνυμο.

Ἡ Ἑλλάς κατάφερε ν' ἀντισταθεῖ ἀπὸ τὶς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 ὡς τὰ τέλη Ἀπριλίου τοῦ 1941. Ἡ ὑλικὴ βοήθεια τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἦταν πολὺ μικρὴ· ἠθικὰ ὅμως ἦταν βαρῦτιμη. Ἡ βοήθεια τῆς Ἑλλάδος στὸν παγκόσμιον ἀγῶνα ἦταν μεγάλη, ἀπὸ ἄποψη στρατιωτικὴ καὶ ἠθικὴ. Ἡθικὰ, ἡ Ἑλλάς χάρισε, σ' ὅλους ὅσοι ἦταν ἐλεύθεροι στὴν ψυχὴ καὶ στὸ πνεῦμα τους, τὴν πρώτη νίκη, τὴν πρώτη θετικὰ δικαιολογημένη αἰσιοδοξία. Ἀπὸ στρατιωτικὴ ἄποψη, ἀνάγκασε τὸν Χίτλερ ν' ἀναβάλλει γιὰ κάμποσες ἑβδομάδες τὴν εἰσβολὴν του στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση. Οἱ ἑβδομάδες αὐτῆς ἦταν ἱστορικὰ ἀποφασιστικῆς. Μ' ὅλη τὴν ἀφάνταστα ἀστραπιαία ταχύτητα ποὺ σημείωσε ἡ εἰσβολὴ καὶ ἡ προέλαση τοῦ Χίτλερ στὴ Ρωσία καὶ μ' ὅλο τὸ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ ἀδικαιολόγητο κατρακύλημα τῶν σοβιετικῶν στρατιῶν ἀπὸ τὶς 22 Ἰουνίου ὡς τὸ Νοέμβριον τοῦ 1941, ὁ γερμανικὸς στρατός, ξεκινώντας στὸ ἐγχείρημά του ἀργότερα ἀπ' ὅ,τι εἶχε σχεδιάσει (καὶ ξεκίνησε ἀργότερα, γιὰτὶ ἡ ἀντίστασις τῶν Ἑλλήνων στοὺς Ἰταλοὺς ἀνάγκασε τὸν Χίτλερ νὰ ἐπιχειρήσει, τὸν Ἀπρίλιον, τὴν ἐκστρατείαν του στὴν Ἑλλάδα), ἦταν γεωγραφικὰ ἀδύνατον νὰ φτάσει μπροστὰ στὴ Μόσχαν πρὶν ἀπὸ

τὸ Νοέμβριο τοῦ 1941. Κ' ἐκεῖ — τὴν ὥρα ἐκείνη τοῦ ἔτους — τὸν σταμάτησαν καὶ τὸν καθήλωσαν τὸ στρατό τοῦ ὁ χειμῶνας, οἱ φοβερὲς λάσπες ποῦ καθιστοῦσαν ἀδύνατο τὸν ἀνεφοδιασμό, τὸ χιόνι καὶ ὁ πάγος ποῦ ἐξουθενῶνεν τὸ σῶμα καὶ τὴ θέληση. Ὁ Μερεσκόφσκυ γράφει στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Ναπολέοντα : « Ἄνθρωποι πολεμοῦν μὲ ἀνθρώπους ἢ μὲ τὴ φύση· πῶς μπορούσαν ὅμως νὰ πολεμήσουν μὲ κάτι Ἄνούσιο, αἰσθητὰ Ἀσύλληπτο, μὲ τὸ Χῶρο; » Στὶς μέρες μας, μὲ τὰ μέσα τὰ σημερινά, οἱ ἄνθρωποι θὰ μπορούσαν νὰ πολεμήσουν καὶ μὲ τὸ Χῶρο· φτάνει, ὅμως, νὰ ξεκινούσαν στὸ ἐγχείρημά τους πρὶν ἀπὸ τὶς 22 Ἰουνίου. Καὶ δὲν ξεκίνησαν, γιατί δὲν τοὺς ἄφισε ἡ Ἑλλάς νὰ ξεκινήσουν.

Τὸ χειμῶνα 1941 - 1942 οἱ Ρῶσοι ἀνασυγκροτήθηκαν καὶ οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ χάνουν τὸ ἠθικό τους, ν' ἀπογοητεύονται. Ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις — μιὰ χώρα ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἕνας λαὸς ἀριθμητικὰ διπλάσιος ἀπὸ τὸ γερμανικὸ ποῦ ὁ τελευταῖος πολεμοῦσε μάλιστα καὶ σὲ ἄλλα μέτωπα, οὐσιαστικὰ μ' ὀλόκληρο τὸν κόσμον — ἦταν καταδικασμένη νὰ χαθεῖ, ἂν ἡ εἰσβολὴ τοῦ Χίτλερ εἶχε πραγματοποιηθεῖ ἕνα - δυὸ μῆνες ἐνωρίτερα. Ἡ ἱστορικὰ ἀνήθικη κατάκτηση τῆς μισῆς Πολωνίας καὶ τῶν Βαλτικῶν χωρῶν, ποῦ ἐγίνε μὲ τὶς εὐλογίες τοῦ Χίτλερ, δὲ θὰ βοηθοῦσε τὸν Στάλιν σὲ τίποτα. Τὰ τετραετῆ σχέδια, ποῦ γιὰ χάρη τους σκότωσε ἢ ἀφάνισε ἢ βασάνισε ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, δὲ θὰ βοηθοῦσαν, ἐπίσης, σὲ τίποτα. Ἀκόμα καὶ ὁ ἠρωϊσμός ποῦ ἔδειξαν οἱ ἐπίλεκτες μονάδες τοῦ σοβιετικοῦ στρατοῦ ποῦ εἴτε ὁ κομμουνιστικὸς φανατισμός, εἴτε ἡ ἐλπίδα ὅτι ἡ ὥρα τῆς ἐθνικῆς θυσίας θάφερνε καὶ τὴν ὥρα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, τὶς ἔκανε νὰ πολεμήσουν μ' ἕναν τρόπο ἀξιοθαύμαστο, οὔτε ὁ ἠρωϊσμός αὐτὸς δὲ θὰ βοηθοῦσε σὲ τίποτα. Τὸ σταμάτημα μπροστὰ στὴ Μόσχα τὸ προκάλεσε ἡ ὥρα τοῦ ἔτους. Τὰ λάθη τῶν Γερμανῶν — εἰδικά, τοῦ ἴδιου τοῦ Χίτλερ — ἄρχισαν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη. Καὶ τὰ παρουσιάζει ἀνάγλυφα στὶς μετόπες τῆς ἱστορίας ὁ Λίντελ Χάρτ στὸ βιβλίο του «Μιλοῦν οἱ Γερμανοὶ στρατηγοί». Τὰ λάθη ποῦ ἐκμεταλλεύθηκε ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ὁ Στάλιν ἦταν συνάρτηση τῆς ἀποτυχίας ποῦ ἔφερε στοὺς Γερμανοὺς ὁ χειμῶνας, προκύφανε μ' ἄλλα λόγια ἀπὸ τὴ σύγχυση, ἀπὸ τὶς διαφωνίες, ἀπὸ τὴν ἀρρωστημένη στρατηγικὴ ἐγωπάθεια τοῦ Χίτλερ. Γιατὶ καὶ

πάλι οί Γερμανοί μπορούσαν νά συντρίψουν τή Σοβιετική "Ένω-
ση. Άλλά έπρεπε ό Χίτλερ νάχει τήν ψυχραιμία καί τήν άσιατική
ύπομονή του 'Ιωσήφ Στάλιν, του «θαυμάσιου Γεωργιανού», όπως
τόν έλεγε ό δάσκαλος του ό Λένιν.

4.— Τήν πρώτη μέρα του 'Οκτωβρίου του 1941, όταν οί
στρατιές του Χίτλερ προχωρούσαν θριαμβευτικά στη Σοβιετική
"Ένωσι, ό "Άβερελ Χάρριμαν, άπεσταλμένος του προέδρου Ρούζ-
βελτ, ένας σχετικά νέος άνθρωπος, που ήταν από τότε ταγμένος
νά διακριθεί στο έργο της οργανωτικής συνδρομής των 'Ηνωμέ-
νων Πολιτειών προς τον κόσμο όλόκληρο, έβαζε τήν ύπογραφή
του κάτω από τό περίφημο πρωτόκολλο της Μόσχας που με βάση
τήν άρχή «έκμίσθωση καί δανεισμός» έξασφάλιζε στη Σοβιετική
"Ένωσι τή βοήθεια της 'Αμερικής σε πολεμικό ύλικό. Σε μιá
χαρακτηριστική ιστορική φωτογραφία, ό Χάρριμαν είναι καθι-
σμένος καί ύπογράφει, ενώ ό Μολότωφ, ό Λιτβίνωφ καί άλλοι
'Αμερικανοί, "Αγγλοι καί Ρώσοι έπίσημοι στέκονται όρθιοι
πίσω του. 'Η άξία του ύλικού που οί 'Ηνωμένες Πολιτείες παρέ-
δωσαν, άφηφώντας μαζί με τους Βρετανούς τους φοβερούς κιν-
δύνους των μεταφορών, στη Σοβιετική "Ένωσι, ύπολογίζεται σε
δώδεκα δισεκατομμύρια δολάρια.

'Η άρχή «έκμίσθωση καί δανεισμός» που ίσχυσε για τήν
άμερικανική βοήθεια προς όλους τους συμμάχους ήταν ένα με-
γάλο γεγονός. Μεγάλο στη σημασία που είχε για τή νίκη, αλλά
καί ήθικά μεγάλο, καθώς έπίσης πολύ μεγάλο ως άπαρχή ενός
νέου πνεύματος που κ' ύστερ' από τό τέλος του πολέμου τάχθη-
καν οί 'Ηνωμένες Πολιτείες, μέσα σε νέες μορφές, νά τό έκδη-
λώσουν στη σχέση τους προς τον έξω κόσμο. 'Ο έξω κόσμος
έπαψε από τή στιγμή εκείνη νά ναι ουσιαστικά «έξω» από τίς
'Ηνωμένες Πολιτείες.

"Υστερ' από τήν τραγωδία του Πέρλ - Χάρμπορ, που ση-
μειώθηκε στα τέλη του 1941, οί 'Ηνωμένες Πολιτείες μπήκαν σε
μιá πολεμική πάλη που είναι συνυφασμένη με μεγάλες σελίδες.
Τό Πέρλ - Χάρμπορ (έχει μείνει μυστήριο τό πώς οί προειδο-
ποιήσεις που είχε ή Ουάσινγκτον έμειναν χωρίς νά προκαλέσουν
τά άναγκαία μέτρα), ήταν μιá τραγωδία, ήταν μιá φοβερή πα-
θητική θυσία· δέν ήταν πράξη. Με τό δράμα όμως των Φιλιππί-
νων αρχίζουν οί πράξεις. Κι' αυτές άκόμα οί έκκενώσεις (ήρωί-
κός όπως ήταν), οί συμπτώξεις που οί γεωγραφικές διαστάσεις

τους ήταν μοναδικές στην ιστορία του κόσμου, ήταν πράξεις. Κ' ήρθε, ύστερ' από πολλές απώλειες και δοκιμασίες, ή ώρα για την άντεπίθεση. Οι σελίδες του Ειρηνικού στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ήταν μιὰ από τις μεγαλύτερες έποποιίες τής ιστορίας. Κ' έγραψαν οι 'Αμερικανοί στρατιώτες και άλλου, όπως και οι Βρετανοί και οι στρατιώτες τών βρετανικών κτήσεων, όπως και οι Ρώσοι (προπάντων στο Στάλινγκραντ), όπως και οι Γάλλοι στο Μπίρ-Ακέϊμ, στην Τύνιδα κι' άλλου, όπως οι Έλληνες, σελίδες μεγάλες. 'Ωστόσο, εκείνο που για την ιστορία του κόσμου, για την έδραίωση τής δημοκρατίας ή γενικώτερα για τή σωτηρία του ανθρώπου, ήταν τὸ ήθικὰ πιὸ μεγάλο γεγονός, είναι ή απόφαση που ὁ πρόεδρος Ρουζβελτ, βοηθημένος από τὸν 'Εδουάρδο Στεττίνιους και άλλους συνεργάτες του, ανάγγειλε ένα χρόνο πριν μπει ή 'Αμερική στὸν πόλεμο, στὶς 17 Δεκεμβρίου τοῦ 1940.

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1940, ή 'Αγγλία και ή Κίνα εἶχαν φτάσει σ' ένα κρίσιμο σημείο στὸν τομέα τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ. Οὔτε ή παραγωγή τής 'Αγγλίας έπαρκοῦσε, οὔτε εἶχαν τὰ μέσα για νὰ εξακολουθήσουν ν' αγοράζουν ὅπλα από τὴν 'Αμερική. Τότε ὁ πρόεδρος Ρουζβελτ, χρησιμοποιώντας, ὅταν ανάγγειλε τὴν απόφασή του στοὺς δημοσιογράφους, τὴν παραβολή τής πυρκαϊῆς που πιάνει σ' ένα γειτονικὸ σπίτι, ζήτησε από τὸ κογκρέσσο νὰ εγκρίνει μιὰ νέα ἀρχή στὶς οἰκονομικὲς σχέσεις τών λαῶν, μιὰν ἀρχή που ὀνομάστηκε ἐκκρίσθωση και δανεισμὸς». 'Η πρότασή του ήταν νὰ δίνει ή 'Αμερική τὰ μέσα τοῦ πολέμου (ἀκόμα και τρόφιμα και ἱματισμὸ) στὶς χῶρες που πολεμοῦσαν με τὸν 'Αξονα, χωρὶς νὰ ζητάει νὰ πληρωθεῖ, και κρατώντας μονάχα τὸ δικαίωμα νὰ διεκδικήσει, ὕστερ' από τὴν τελειωτικὴ νίκη, τὴν ἐπιστροφή ἐκείνων τών ειδῶν που δὲν εἶναι καταναλώσιμα, και πάλι μονάχα ἂν θὰ εἶχαν διασωθεῖ. "Ὑστερ' από τὴν κατανίκηση τών ἀντιδράσεων που γέννησε ή πρόταση τοῦ Ρουζβελτ, τὸ κογκρέσσο τὴν υἱοθέτησε με μιὰ μεγάλη πλειοψηφία, και ή ὀριστικὴ πράξη ὑπογράφηκε στὶς 11 Μαρτίου τοῦ 1941. 'Η ἀρχή ἐκκρίσθωση και δανεισμὸς» δὲν εἶχε ἀκόμα ἀπόλυτα ξεκαθαρίσει στὴ σκέψη ἐκείνων που τὴν εἶχαν συλλάβει, κ' ή πράξη που ὑπογράφηκε εἶχε τὴν ἰσχύ της μόνον ὡς τὶς 30 'Ιουνίου τοῦ 1943. 'Αλλά, ὅπως ήταν φυσικό, τὸ Μάρτιο τοῦ 1943 και ή Βουλὴ τών ἀντιπροσώπων και ή Γερουσία ἔδωσαν

τὴν ἀναγκαίᾳ παράτασι, καὶ ὅσο γιὰ τὸ τεχνικὸ οἰκονομολογικὸ ξεκαθάρισμα τῆς «ἀρχῆς» στὴ σκέψῃ τοῦ Ρουζβελτ καὶ τοῦ Στεττίνιους, κι' αὐτὸ ἦρθε ἀβίαστα μονάχο του, ἀφοῦ ἄλλωστε στὴν καρδιά τοῦ Προέδρου ἡ νέα αὐτὴ «ἀρχή» ἦταν ἀπόλυτα ξεκαθαρισμένη ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1940.

Εἶχε δίκιο ὁ Στεττίνιους πού, στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου του πού εἶναι ἀφιερωμένο στὸ θέμα καὶ πού βγήκε στὰ τέλη τοῦ 1943, χαρακτηρίζει τὴν ἀρχὴ «ἐκμίσθωση καὶ δανεισμός»: «ἓνα ἄπλο γιὰ τὴ νίκη». Σήμερα ὅμως ξέρουμε ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἦταν κάτι πολὺ περισσότερο. Ἦταν ἓνα νέο δημοκρατικὸ πνεῦμα, ἦταν ἡ πηγὴ νέων ἀρχῶν καὶ μέτρων πού εἶδαν τὸ φῶς ὕστερ' ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Τὸ σχέδιο τοῦ στρατηγοῦ Μάρσαλ γιὰ τὴν ἀνασυγκρότησι τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ δόγμα Τρούμαν πού ἔδωσε τὰ μέσα στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ νὰ κατανικήσῃ τὸν κομμουνιστικὸ συμμοριτισμὸ, πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πού διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Πρόεδρο Ρουζβελτ στὴν ἀπλὴ ἐκείνη φιλικὴ συναναστροφὴ του μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ τύπου στίς 17 Δεκεμβρίου τοῦ 1940. Ἡ χώρα πού εἶχε περάσει ἄλλοτε ἀπὸ τὸ στάδιο τοῦ ἀπομονωτισμοῦ, παρερμηνεύοντας μάλιστα κάπου-κάπου ἓνα δόγμα πού ὁ Πρόεδρος Μόνρο δὲν εἶχε ποτὲ συλλάβῃ ἢ δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ ν' ἀνεχθεῖ ὡς δόγμα ἠθικοῦ ἀπομονωτισμοῦ, ἔφτασε στὸ σημεῖο ν' ἀγκαλιάσει μ' ἓναν τρόπο γενναϊόφρονα τὸν κόσμον ὀλόκληρον καὶ νὰ γίνῃ ἄμεσα ὑπεύθυνη, ὕστερ' ἀπὸ τὸ δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνασυγκρότησι τῆς δημοκρατίας στὴν Εὐρώπῃ. Σ' αὐτὸ βόηθησε, βέβαια, καὶ ἡ σκληρὴ πείρα πού εἶχε προκύβῃ ἀπὸ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον. Οἱ Ἕνωμένες Πολιτεῖες, πού βγήκαν ἀπὸ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον ὡς ἡ μεγαλύτερη πιστώτρια χώρα τοῦ κόσμου, κόντεψαν νὰ γονατίσουν κάτω ἀπὸ τὸ συντριπτικὸ βάρους τῶν γραμματίων πού εἶχαν στὰ χέρια τους. Ἡ πείρα αὐτὴ δίδαξε τοὺς Ἀμερικανούς ὅτι δὲ μπορούν νὰ ζήσουν ἂν δὲ ζήσει ὁ κόσμος ὀλόκληρος. Ἀλλὰ ὅσο κι' ἂν βόηθησε στὴν κατανόησι αὐτῆς τῆς ἀλήθειας ἡ σκληρὴ πείρα, οἱ Ἀμερικανοὶ δὲ θὰ μπορούσαν ποτὲ ν' ἀνταποκριθοῦν ἀπόλυτα (ὅπως ἀνταποκρίθηκαν) στίς ἐπιταγὰς αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, ἂν δὲν ἦταν οἱ βιολογικὰ ἀκμαῖοι φορεῖς τοῦ νέου δημοκρατικοῦ ἤθους καὶ πνεύματος πού δοκιμάστηκε καὶ θριάμβευσε ἀπὸ τὰ 1932 καὶ πέρα. Ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ἔδωσε σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα

τὴν εὐκαιρία ν' ἀρχίσει ν' ἀκτινοβολεῖ στὸν κόσμον ὁλόκληρον.

5.— Μιλήσαμε γιὰ τὰ τρία μεγάλα κεφάλαια στὴν ἱστορία τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου ποῦ ἦταν στὴν ἠθικὴ σημασία τους πέρα γιὰ πέρα θετικά. Ὑπάρχει ὅμως κ' ἓνα τέταρτο κεφάλαιο ποῦ ἔχει καὶ τὴν ἠθικὰ ἀρνητικὴν πλευρὰ του. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἔχει τὸν τίτλον: ἐθνικοαπελευθερωτικὰ μέτωπα στὶς κατεχόμενες χώρες τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἀνάγκη ν' ἀντισταθοῦν οἱ λαοί, ποῦ οἱ χώρες τους πέρασαν ἀπὸ τὴν βαρεὴν μοίρα τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, ξεπήδησε αὐτόματα ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν ἴδιων τῶν λαῶν. Ἡ ἀντίσταση αὐτῆ, ἐνοπλὴ ἢ ἀοπλὴ, πῆρε πολλὰς μορφάς. Πῆρε μορφὰς ὡραίας, ἠθικὰ ἀφασστές. Οἱ ὡραιότερες εἶν' ἐκεῖνες ποῦ δὲν ἦταν ὀργανωμένες, ἐκεῖνες ποῦ ἔμειναν ἀγνωστες. Οἱ Ἕλληνίδες στὴν ὕπαιθρον, ποῦ γιὰ νὰ σώσουν ἓνα Βρετανὸ ἢ Αὐστραλὸ ἢ Νεοζηλανδὸ στρατιώτη, γιὰ νὰ μὴ μαρτυρήσουν ποῦ τὸν ἔχουν κρυμμένο, δέχονταν νὰ ὑποστοῦν τὸ μαρτυρικὸ θάνατον μπρὸς στὸ σεμνὸ κατώφλι τοῦ φτωχοῦ σπιτιοῦ τους, ἔκαναν πράξεις ἠθικὰ μεγαλύτερες ἀπ' ὅσες ἔκαναν οἱ ὀργανωμένες ὁμάδες καὶ οἱ πολυπλοκεῖς ὀργανώσεις. Τέτοιες ἠθικὰ μεγάλες πράξεις ἔγιναν καὶ στὴ Νορβηγία καὶ στὴ Γαλλία κ' ἄλλου. Ἀπὸ τὶς ὀργανωμένες ὁμάδες, ἐκεῖνες ποῦ δροῦσαν μέσ' στὶς ἴδιες τὶς πόλεις, συλλέγοντας πληροφορίες χρήσιμες στὰ συμμαχικὰ στρατηγεῖα καὶ διακινδυνεύοντας μὲ τὸν ἀσύνετον ἢ καὶ μὲ τολμηρὰς ἀποστολὰς τὴν διαδίδασιν τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν, ἔκαναν κ' αὐτὰς πράξεις σπουδαιότερες ἀπὸ τὶς πράξεις ποῦ ἔχουν στὸ ἐνεργητικὸν τους οἱ ὀπλισμένες ὁμάδες πάνω στὰ ἐλεύθερα βουνά. Μπροστὰ στὶς πράξεις τῶν τελευταίων ἦταν καὶ οἱ πράξεις ἐκεῖνες ποῦ ἔκαναν τὰ συνεργεῖα τῶν σαμποτάζ, πολὺ πλεονεκτήματα, καὶ — ἂν τὸ σαμποτάζ ἦταν συντονισμένο μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν συμμαχικῶν στρατηγεῶν — οὐσιαστικὰ ἀποδοτικότερες. Οἱ ὀπλισμένες ὁμάδες τῶν βουνῶν ἦταν μιὰ ὡραία περιπέτεια, σκληρὴ καὶ δύσκολη, συχνὰ ἐπικίνδυνη, ἀλλὰ οὔτε ὁ κίνδυνος δὲν ἦταν συνεχῆς (ὅπως ἦταν γιὰ ὅσους δροῦσαν στὶς πόλεις), οὔτε ἡ καθαρὰ στρατιωτικὴ ἀπόδοσις δὲν ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ ἐπιταχύνει ἢ νὰ διευκολύνει ἀποτελεσματικὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Εὐρώπης ἢ ὁποιασδήποτε εἰδικῆς περιοχῆς τῆς. Καὶ στοίχιζε ἄλλωστε ἡ περιπέτεια αὐτὴ πολὺ περισσότερο σταθεροὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν ὅπου δροῦσαν οἱ ἐνοπλεῖς ὁμάδες καὶ ὅπου